

ОСОБЕНОСТИ НА СТРАХОВЕТЕ ПРИ ДЕЦА, ОТГЛЕЖДАНИ В РЕЗИДЕНТЕН ТИП ГРИЖА

Елиџа Иванова

SPECIFICS OF THE FEARS ABOUT CHILDREN RAISED IN RESIDENTIAL CARE

Elitsa Ivanova

- „Лелко, говори с мен: страхувам се,
защото е толкова тъмно.
- Каква полза от това? Та ти не ме виждаш?
- Няма значение. Когато някой говори, става
светло.” [9]

Abstract: This article aims to present in summary form the problem of the specific features and expressions of fear in childhood. The object of this article are the psychological characteristics of fear, its manifestations – what causes and what prevents the fear, fear mechanisms and opportunities to overcome it.

Key word: children’s fear, residential care, fear mechanisms, psychoanalysis, Ego.

Въпросът за страха е възлов и в него се преплитат множество и различни неизвестни, чието разбиране трябва да изясни цялата психична дейност. За да вникнем в същността на понятието страх е необходимо да знаем не само това, че страховете импулси достигат до продълговатия мозък по нервни влакна или определението, че страхът представлява дразнение, регистрирано в продълговатия мозък, което в някои случаи води до невротични състояния. Според психоаналитичното определение страхът е афективно състояние – обединение на определени усещания от диапазона удоволствие –

неудоволствие със съответните им инервации на разтоварване и тяхното възприемане, а също така навярно и отражение на определено значимо събитие, оставено по наследствен път и следователно сравнимо с индивидуално придобития хистеричен пристъп.

Важно е да се отбележи, че след представянето на т.нар Фройдов универсален модел на психичните структури, на страха се приписва все по-голямо значение за всички душевни, а в крайна сметка и за много телесни заболявания. Все повече интерес привличат психологическите наблюдения, основани на теорията на ученето и когнитивната теория, които пораждат изобилие от теории за страха – някои от които и експериментално потвърдени.

Фройдовата теория за страха не би могла да бъде разбрана извън цялостната му представа за структурата на психичния апарат, в която Азът е тласкан към затруднение и конфликт от две страни – откъм нагонните претенции и инстанцията на съвестта. Възникналите в ключовите етапи на ранното детство амбивалентности могат впоследствие поради специфичните изисквания на по-късните етапи на съзряване да доведат до декомпенсация под формата на психични и психосоматични заболявания. Днес се приема, че страховете конфликти могат да възникнат поради разстройствата на всички стадии на развитието и в контекста на всички междучовешки отношения. Като съществен принос към разбирането на страха могат да бъдат отбелязани също и теориите за ученето.

Според класическото обуславяне децата развиват страх от предмети, ако преди подаването им чуят неприятен шум. Уплахата от шума се закрепва в известен смисъл към предмета – „класическо кондициониране”. На този наивен модел противоречи обстоятелството, че възникналият по този начин страх, бързо избледнява, угасва и в крайна сметка само продължителни дразнещи стимулации, свързани с допълнително подкрепление на страховото поведение водят до фиксиране на страха – „оперантно кондициониране”.

Много съществен фактор за съпротивителната способност срещу страховите процеси е поведението на средата. Наред с това при човека елементарната времева връзка между два дразнителя обикновено не е достатъчна за кондициониране. По-скоро тук играе роля и свързаното с тази връзка формиране на модел – представи и

очаквания за протичането и възприятие на събитията. Предшестващите събития трябва да придобият сигнална стойност за последващите. Колкото по-голямо е разминаването между действителна и очаквана заплаха, толкова по-устойчиво се кондиционират ситуацияите, отключващи страх и обратно. Важна роля за възникването на страх играе т.нар. учене от модели. Усвояването на емоционални реакции от поведението на личностите от обкръжението, например от родителите, се стимулира и от това, че емоциите по принцип се предават лесно. Може да бъде отбелязано, че емоциите и страхът се определят предимно от впечатленията от средата. Такива впечатления често запазват значението си и за целия живот.

Както е отбелязано по-горе, следващата по-съвременна теория която допринася за реалистичната преценка за възникването на патологичния страх е социално-когнитивната теория за ученето. Според този модел на ученето с предимство се усвояват и интегрират в поведенческия репертоар такива начини на поведение, които намират социална подкрепа. Когнитивните процеси направляват взаимодействието на поведението със средата. Ученето се състои преди всичко в концепция за личното поведение и неговите социални въздействия, така, че процесите на ученето в крайна сметка могат да бъдат разглеждани като форма на саморегулация – чрез самонаблюдение, самопреценка и подкрепа. От тази гледна точка преодоляването на страха означава да се преценят ситуацияите адекватно и да се възвърне доверието в собствените способности. Дори един чисто фиктивен контрол върху ситуацията може да ограничи страха.

Негативната преценка на застрашаващата ситуация, напротив, води до подчертаване на негативните страни на ситуацията, поради което усилията за разрешаване се ограничават, стават стереотипни и ригидни.

Страхливите хора например често си представят най-лошите последствия или дори неизбежна катастрофа. Интересно е да бъде отбелязано, че според теорията на конфликтите, страховата амбивалентност и нерешителност в застрашаващи ситуации, води до блокиране на целенасочените и ефективни реакции. Тази амбивалентна блокада може да се разглежда като заместител на интрапсихичните констелации между претенциите на Аза, нагоните и съвестта. Според Е. Кречмер, страховият ефект повече от всеки

друг е в състояние да разрови и най-дълбоко скритите атавистични основи на психо-физичния апарат и да постави в движение първични механизми за защита и отбрана от всякакво естество. Функционално страхът служи за предупреждение на субекта за предстояща опасност. Той позволява да се съсредоточи вниманието върху нейния източник, подтиква субекта да търси начини за заобикаляне на опасността. В случаите, когато страхът достигне критична сила на афекта – панически страх, ужас, той е способен да наложи на човека определени стереотипи на поведение, като го подчини на тях – бягство, вцепеняване, защитна агресия. В най-общия смисъл може да се определи, че под понятието страх се разбира изживяването, което възниква у човека при реално съществуваща или фантазна опасност, очакване за болка или страдание. Преживяването на страх се характеризира с безпокойство и стремеж да се избегне опасността. Както вече споменахме в началото, научното разработване на проблема за страха, води началото си от миналия век. Според Ч. Дарвин наблюденията върху животните и човека, показват, че страхът е външен израз, но в този израз няма наличие на данни за мъчителното психично състояние, което го съпровожда.

По-късно научното изследване на страха се свързва с медицината в края на XIX век. З. Фройд създава понятието страхова невроза в своята психоаналитична концепция. Оттогава насам страхът и страховите невротични състояния и реакции са обект на научни разработки и интерпретациите им са насочени главно към психологични, биологични психосоматични или сомато-вегетативни изследвания. Може да се каже, че незадоволеното либидо се превръща в страх. Това твърдение намира потвърждение в някои обичайни фобии при малките деца. Страхът от непознатото лице например поражда тъга по познатата майка. Детето е безсилно да овладее тази мощна възбуда и я превръща в страх. В тази връзка детският страх се отнася не към реалния, а към невротичния. Може да се обобщи, че първият механизъм на възникване на невротичния страх се изразява в прякото превръщане на либидото – детските фобии и тревожното очакване при страховите неврози. Реалната опасност, от която се страхува детето в резултат на своята влюбеност в майката е наказанието от кастрация. Според психоаналитичната теория детето не

само има основания за подобен страх, а същевременно страхът от кастрация е и един от най-честите и най-силни двигатели на механизма на изстласкване, вследствие на което се образуват и невротите. Аналог на страха от кастрация се явява страхът от загубата на любовта – видимо продължение на страха на кърмачето, ако то не намира майка си. Детето започва да изпитва най-неприятни чувства на напрегнатост, ако майката отсъства или го лишава от майчина любов, тъй като престава да бъде уверено в удовлетворяване на своите базови потребности. Не може да се пренебрегне сходството на тези условия на страх със ситуацията на първоначалния страх от раждането, което също се изразява в отделяне от майката. На базата на това става ясно, че всяка възраст потенцира определни условия за възникване на страха, т.е. ситуация, адекватна на него. На опасността от психична безпомощност съответства стадият на ранната Азова незрялост, на опасността от загубата на обект – несамостоятелността през първите години от детството, на опасността от кастрация – фалосната фаза и страхът от Свръхаза на латентни, период. Необходимо е в хода на развитието предишните условия, порождащи страх да паднат, тъй като укрепването на Аза води до загуба на стойността на съответстващите им ситуации на опасност. Например непреодоляването на страха от загубата на любов, води до нарастващо във времето инфантилно отношение към любовта на другите. Или страхът от Свръхаза не бива да изчезва, защото е абсолютно необходим в социалните отношения, тъй като индивидът е зависим от човешкото общество. Част от миналите страхови ситуации преминават и в по-късните етапи на развитие, вече модифицирани в съответствие с новите условия. Например запазването на страха от кастрация, превърнал се и завоалиран като сифилофобия. Възрастният е наясно, че кастрацията вече не се прилага, но затова пък знае, че сексуалната свобода води понякога до тежки здравословни проблеми. За вярно може да се приеме и поведението на невротичите, които остават инфантилни в отношението си към опасностите и не успяват да преодолеят старите страхови състояния. Би било илюзия да мислим, че „напредъкът” ще снесе страховете. Преживяването на страх принадлежи към нашето Битие и всеки човек има индивидуална форма на страх. Този страх е свързан с условията на

живот, с индивидуалните заложби и има история на развитие, която започва с раждането. По-нататък първите самостоятелни стъпки на проходащото дете също са свързани със страха и неговото преодоляване, например когато детето пуска придържащата го ръка на майката и трябва да преодолее страха от това да ходи само. Тръгването на училище е свързано с друга форма на страх, когато детето преминава в една нова и непозната за него социална и ролева ситуация. Страхът е естествено чувство, присъщо както при възрастните, така и на децата. Може да се каже, че страхът е реален, когато е предизвикан от действителна опасност. Съществува обаче и необоснован страх, който възниква често у малките деца. Причината за него е свързана най-често със съзнанието, че детето е по-малко и има нужда от помощ и подкрепа, от някой, който да го закриля. Често това явление се наблюдава при децата на възраст между 3 – 6 години, когато трябва да останат сами. Страхове на децата се формират от най-ранна възраст – като тръгването на детска градина е началото на т.нар социални страхове. За да проследим функциите на страха и различните му проявления в предучилищна възраст и особеностите на страховете при деца, отглеждани в резидентен тип грижа, първо ще отбележим, че в общ смисъл резидентната грижа предполага отглеждането на детето в среда близка до семейната – непрекъсната грижа в малка група. Като следваща важна характеристика е добре да се отбележи, че децата, които ползват услугата притежават някои специфични особености:

- преживяна загуба от отделяне от биологичното семейство;
- емоционално неглижиране;
- физическа и социална занемареност;
- преживели са емоционални, психически, а често и физически травми.

Около 2 – 3 година възниква и дълго време се запазва страхът от тъмното, свързан с развитието на въображението, че тъмното е страшно и пълно опасни неща. В този период се появяват и т.нар нощни кошмари – при заплаха, разказване на страшни истории, наказания или прекалена възбуда от преживяванията на детето през деня – игри, неспазване на дневен ритъм и др. Може да бъде отбелязано, че детето, отглеждано в резидентна среда, преживява по-силно както

всяка ситуация, така и страха от тъмното. Страхове при детето са по-интензивни и се проявяват в изразени нощни кошмари, а нощното напикаване е проблем, който продължава и представлява проблем и в по-късна възраст. Често нощните кошмари са съпроводени с панически викове, които продължават дълго време, дори когато детето е успокоявано и се дължат на проблемите, свързани със страха и травмата от изоставянето и допълнително на травмата от настаняването в непозната среда. Това предизвиква пристъпи на страх, които не са маловажни и превенцията им е доста сложен процес. Непознатата среда за детето, в която съществуват нови условия, представлява една силна травма за детето, която затруднява процеса на адаптиране. Важно е да се знае, че за детето, отглеждано при този тип услуга, думите от рода: „Не се страхувай“; „Ние ще се грижим за теб“ нямат особен резултат, тъй като дневният режим също се изменя и оказва влияние върху поведението му. От особено значение в този период са героите от приказките. За препоръчване е да се четат приказки, в които няма отрицателни и страшни герои. Причина за преживяване на страх и емоционално смущение в този период е проблемът с нощното напикаване, който обикновено изчезва от само себе си след петата година, ако няма наличие на емоционално или друг вид малтретиране. При децата в резидентна среда например, както споменахме и по-горе, този проблем е далеч по-сериозен и изисква задълбочено разглеждане. Вследствие на емоционален стрес нощното напикаване има вторично, травмиращо въздействие върху психологичното състояние на детето. Наличието на вторични отрицателни емоции се обяснява с чувството на срам и вина, което детето изпитва и може да бъде една от причините за проява на автоагресия както в настоящия период, така и в по-нататъшното развитие на детето. Нарушенията в емоционалния живот на детето, които възникват, обикновено нямат съществено развитие след това, ако не са налице други фактори и причини, които се нуждаят от специализирана медицинска и психологическа помощ.

Трябва да споменем, че страховете се делят основно на четири групи: страх от животни; изпитване на страх към определени ситуации; социални страхове и агорафобия. Страхът от животни обикновено се среща при деца на възраст от 3 до 5 години и се проявява

в страх от паяци и насекоми, страх от змии, котки и кучета. През първите 6 месеца от развитието си детето е особено чувствително към различни шумове и се страхува от силни такива. В началото на седмия месец до първата година се наблюдава страх от височина и страх от неочакваното, например – страх от гръмотевици, от остри предмети, страх от тъмното, поява на страх у детето да остане само. По време на осмия месец детето развива страх от непознати и дори от хора от обкръжението, които на фантазно ниво детето преживява като застрашаващ и заплашителен обект. Агорафобията или страхът от открити пространства обикновено е характерен за деца на възраст между две и четири години. Тези деца обикновено се страхуват да излизат от къщи и да се разделят с познатата семейна обстановка. Този период е пряко свързан и със социалния страх от детската градина, който се проявява в нежелание за игра с други деца или общуване с други хора. Интересно е да се отбележи, че до третата година на детето, вече са се оформили основните страхове, които понякога преминават нормалните граници и е възможно да преминат в паника.

Характерен за периода 6 – 7 години е страхът, свързан с посещението подготвителна група. Този страх също принадлежи към социалните страхове и е идентичен с периода на адаптация на детето при тръгване на детска градина. Необходимо е да се отбележи, че периодът на предучилищна възраст е особено важен в развитието на детето. Характеризира се с опознаването и адаптирането на детето към заобикалящия свят. Детската психика е изключително крехка и факторите в оформянето на страхове у детето в този период имат основно и съществено влияние – семейство, група (детска ясла или градина), телевизия (анимационни и филмови герои) и не на последно място приказните герои.

Важно е да се отбележи, че децата, отглеждани в резидентна грижа приживяват много по-трудно тръгването на детска ясла. Новият режим и новите правила, които детето трябва да спазва, реактивират първоначалните травми, които е преживяло физически и емоционално. В тази връзка и споменатите характерни за този период „измислени плашила” – баба Яга и Торбалан, се преживяват отново като регравмиращи на фантазно ниво – признак за емоционално смущение или т.нар. „скрито” страдание, проявяващо се доста често

под формата на респираторно афективен синдром или т.нар епилептично подобни пристъпи, характерни за възрастта. Преодоляването на детските страхове в периода на предучилищна възраст изисква специално внимание и грижа, оказване на помощ и подкрепа. В своята борба със страховете детето се нуждае от подкрепа и сигурност. В противен случай усещането за несигурност и заплахата може да причини страх, който на по-късен етап да се превърне във фобиен страх. За децата, отглеждани в резидентна грижа са характерни т.нар. поведенчески проблеми – автоагресия, агресия срещу връстниците, невротична симптоматика, нощно напикаване, заекване, тикове, изоставане в развитието – беден речников запас и т.н. Всички тези проблеми изискват и предполагат своевременна специализирана подкрепа за превенция на девиантните нагласи, грижа в развитието и емоционалния баланс на детето и предотвратяване на евентуални девиантни прояви в следващите възрастови периоди от развитието. Последното може да се обясни със следното – страхът от изоставяне или т.нар. „първична рана”, всъщност провокира поведение, което предизвиква този страх. Страхът от изоставяне се оказва един от най-съществените детски страхове, особено при деца, отглеждани в резидентен тип грижа. Страхът като отражение на емоциите предизвиква чувство за безпомощност в по-нататъшното развитие на тези деца.

В заключение може да бъде обобщено, че страховете в детска възраст са съвсем естествено явление, обусловени са от възрастта и развитието, които здравата психика успява да преодолее с развитие на възрастта. Овластяването и редуцирането на страховете през периода е от изключително значение за бъдещото развитие на детето в социален и личностен план. Туширането на чувството за безпомощност при детето, отглеждано в резидентен тип грижа, е въпрос от психо-социално естество и като такъв изисква намесата на специалисти от различни помагачи професии. Според някои автори проблемите с емоциите имат дълбинен произход, тъй като знаем, че: „фантазмите на майката, насочват детето към неговата съдба”. [4]

ЛИТЕРАТУРА LITERATURA

1. **Богданова, М.** Изоставянето на деца – превенция и алтернативи. С.: Авангард Прима, 2009.

- Bogdanova, M.** Izostavyane na detsa – prevenciya i alternative. S.: Avangard Prima, 2009.
2. **Бренър, Ч.** Увод в психоанализата. С.: Планета, 3, 1999.
- Vrenar, Ch.** Uvod v psihoanalizata. S.: Planeta, 3, 1999.
3. **Жекова, Ст.** Детска психология. С., 1983.
- Zhekova, St.** Detska psihologiya. S., 1983.
4. **Манони, М.** Изоставачото дете и неговата майка. С.: Център за психосоциална подкрепа, 2006.
- Manoni, M.** Izostavashtoto dete I negovata mayka. S.: Tsentar za psihosotsialna podkrepa, 2006.
5. **Маджаров, Г.** Развитие на психиката в детско-юношеска възраст. В.Търново.: Фабер, 2011.
- Madzharov, G.** Razvitie na psihikata w detsko-yunosheska vazrast. V.T., „Faber, 2011.
6. **Речник** по психология. С., 1989.
- Rechnik** po psihologiya. S., 1989.
7. **Риман, Ф.** Основни форми на страх. С., 2002.
- Riman, F.** Osnovni formi na strah. S., 2002.
8. **Фройд, З.** Въведение в психоанализата. С., 1991.
- Froyd, Z.** Vavedenie v psihoanalizata. S., 1991.
9. **Фройд, З.** Теория на сексуалността. С., 1991.
- Froyd, Z.** Teoriya za seksualnostta. S., 1991.
10. **Фройд, З.** Отвъд принципа на удоволствието. С., 1992.
- Froyd, Z.** Otvad principa na udovolstviето. S., 1992.
11. **Фройд, З.** Изкуството на психоанализата. С., 1998.
- Froyd, Z.** Izkustvoto na psihoanalizata. S., 1998.
12. **Христозов, Хр.** Страхове у децата. С., 1980.
- Hristozow, Hr.** Strahovete u detsata. S., 1980.
13. <https://bioetikaisocialnadeinost.wordpress.com/2012/01/21/>.